

ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ ВАЛИДНОСТТА НА ВЪПРОСНИКА ЗА ЛИЧНОСТОВА РИГИДНОСТ НА ИВАН ПАСПАЛАНОВ Л.Р. – 1

Катя Стойчева¹, Димитър Щетински², Калина Попова²

Това е третата публикация, посветена на изследването на личностовата ригидност с въпросника на Иван Паспаланов Л.Р.-1. В първата бяха представени изминатите стъпки при разработването на въпросника, съдържателната валидност на обхванатите айтеми, факторната му структура, както и оценката на вътрешната му консистентност (Стойчева, Щетински, Попова, 2011). Втората публикация анализира нивото на личностова ригидност и трите ѝ основни компоненти – персеверативност, ригидност и догматичност при мъже и жени на различна възраст и с различно образователно равнище, както и стабилността на баловете, продуцирани от въпросника (Стойчева, Щетински, Попова, 2013).

Настоящата статия представя резултати за връзката на личностовата ригидност и компонентите ѝ с различни личностови дименсии с цел оценка на конвергентната и дивергентна валидност на въпросника на Иван Паспаланов.

Изследвани извадки

От 1995 до 2005 година, в рамките на две изследователски програми, посветени на изучаването на толерантността към неопределеност и на творческата мотивация като характеристики на личността, бяха събрани данни и за личностовата ригидност на изследваните лица с въпросника Л.Р. - 1. Това позволи да се направи оценка на връзките на личностовата ригидност и нейните компоненти - персеверативност, ригидност и догматичност с:

а) Толерантността към неопределеност, измервана с българската форма на скалата АТ-20 на Макдоналд (Стойчева, 2003) и на скалата МАТ-50 на Нортън (Стойчева, Щетински, Баждекова, 1998; Стойчева, 2003);

б) Нагласите към толерантно – нетолерантно към неопределеност поведение, измервани със специално конструираната за целта скала (Стойчева, 2003; 2005);

в) Творческата мотивация, измервана с българската форма на скалата за творческа мотивация на Пол Торанс (Стойчева, Щетински, Попова, 2006; 2008), и

¹ Департамент «Когнитивна наука и психология», Нов български университет

² Департамент Психология, Институт за изследване на населението и човека към БАН

г) Потребност от постижение, измервана чрез въпросника за потребност от постижения на Паспаланов и Щетински (1988).

Връзките на личностовата ригидност и нейните компоненти с тези личностови характеристики бяха изведени на базата на резултатите, получени в четири извадки:

Възрастни (N = 307). Извадката е добре балансирана по пол - 147 мъже и 158 жени, от които 136 (45%) са със средно образование и 169 (55%) са с висше образование, на възраст от 17 до 69 години (M = 34,7; SD = 11,7).

Студенти 1 (N = 100). Изследваните лица бяха студенти от Нов български университет на възраст от 17 до 43 години (M = 22,3; SD = 4,3). От тях 27 са мъже и 73 са жени.

Студенти 2 (N = 130). Това е смесена извадка от студенти в различни университети: 35 човека от НХА "Н. Павлович", 30 човека от Физическия факултет на СУ "Св. Кл. Охридски" и 65 от Фармацевтичния факултет на МУ – София. Възрастовият диапазон е от 19 до 34 години (M = 22,2; SD = 1,9), като 43 са мъже, а 87 са жени.

Студенти 3 (N = 115). Изследваните лица бяха студенти в НАТФИЗ „Кр. Сарафов“ на възраст от 17 до 26 години (M = 21,14; SD = 2,17). От тях 50 са мъже и 58 са жени.

Резултати

1. Изследвания с въпросниците за оценка на толерантността към неопределеност АТ-20 на А. Макдоналд (АТ-20/БВ-2) и МАТ-50 на Р. Нортън (МАТ-50/БВ-3)

Толерантността към неопределеност (ТН) е личностна характеристика, която описва поведението на човека в неопределени ситуации. Хората възприемат и интерпретират по различен начин ситуациите, чийто смисъл и значение не могат да разберат поради липса на информация или поради несъответствие в наличната информация. Толерантността в реакциите на неопределеността обикновено се противопоставя на нетолерантността и между тези два полюса се разгръщат индивидуалните различия в толерантността към неопределеност (Стойчева, 2003; 2005).

Нетолерантните към неопределеността хора възприемат ситуацията като източник на психологически дискомфорт или заплаха, чувстват се объркани и реагират с тревожност и безпокойство. Човекът, който е по-близо до полюса на нетолерантността, е дезорганизиран пред лицето на неопределеността и в повечето случаи поведението му е неадаптивно и защитно. Нетолерантните хора предпочитат да избягват срещата с неопределеността.

Хората, които са толерантни към неопределеност, възприемат и интерпретират неопределеността по един по-адекватен начин и си изграждат по-близка до реалността, балансирана представа за ситуацията. Те успяват да се справят с преживяването на дискомфорт и да се приспособят към чувствата на несигурност и безпокойство, индуцирани

от неопределеността. Човекът, който е по-близо до полюса на толерантността, може да устоява на напрежението и да остане в неопределената ситуация достатъчно дълго, за да я обмисли, да реорганизира поведението си и да предприеме съответстващи на ситуацията действия.

Когнитивните, афективни и поведенчески особености на личността се отразяват върху начина, по който тя реагира на срещата с неопределеността. Нейните мисли, чувства и действия в неопределени ситуации обуславят толерантността или нетолерантността ѝ към неопределеност. От друга страна, индивидуалните различия в толерантността към неопределеност се отразяват на възгледите, разбиранията и вярванията на личността, в политическите ѝ убеждения, отношението към авторитета и нагласите към различни социални обекти, идеи и групи, в нейната мотивация за дейност и начини на справяне с психичното напрежение и стрес (Стойчева, 2003).

Съдържанието на изследваните личностни конструкти – ригидност и толерантност към неопределеност, ни дава основание да очакваме хората с по-висока личностова ригидност да бъдат по-нетолерантни към неопределеност. Личностовата ригидност, като израз на съпротивата на личността срещу промяна в нейното поведение, нагласи и вярвания, затруднява адаптивното, гъвкаво поведение, каквото се изисква пред лицето на неопределеността. От друга страна, ригидното поведение при срещата с неопределеността, конвенционалността и придържането към твърдите, консервативни разбираня и нагласи са проявления на нетолерантността към неопределеност. Това очакване се подкрепя и от наличните емпирични данни за взаимовръзка на ригидността и нетолерантността към неопределеност в други култури (Стойчева, 2003).

За измерване на индивидуалните различия в толерантността към неопределеност при българи са използвани две методики. *Скалата AT-20 на А. Макдоналд* (Стойчева, 2003) включва 20 айтеми, които се оценяват по посока на високата ТН. Отговорите на отделните твърдения са дихотомни (“вярно” – “невярно”). За българската форма на скалата, след елиминирането на 4 ненадеждни айтеми, които корелират слабо с общия бал и понижават вътрешната ѝ консистентност, е получен най-добър коефициент Алфа на Кронбах 0.68 и корелация 0.70 при тест-ретест измервания през три месеца. В този 16-айтемен вариант на скалата 4 от айтемите описват поведения и ориентации, свидетелстващи за толерантност към неопределеност, а в другите 12 се описват афективни преживявания и когнитивни интерпретации, свързани с нетолерантност към неопределеност. Българската форма на скалата AT-20 на А. Макдоналд (AT-20/БВ-2) са попълвали изследваните лица в извадките *Възрастни и Студенти 1*.

Скалата МАТ-50 на Р. Нортън е разработена на основата на скалата АТ-20 на МакДоналд и представлява нейно доразвиване и усъвършенстване. Нортън допълва скалата с нови айтеми, формулирани след предварителен анализ на психологическата литература върху ТН, и променя скалата за отговаряне от дихотомна в ликертова, което повишава значително вътрешната консистентност на новата скала (Стойчева, 2003). За българската форма на скалата МАТ-50, след елиминирането на 9 ненадеждни айтеми, които корелират слабо с общия бал и понижават вътрешната ѝ консистентност, е получен най-добър коефициент Алфа на Кронбах 0.86 и корелация 0.80 при тест-ретест измервания през три месеца. За нуждите на българската адаптация се използва 4-степенна Ликертова скала: “вярно е”, “по-скоро е вярно”, “по-скоро не е вярно” и “не е вярно”, като по-високата стойност означава по-висока толерантност към неопределеност. Айтемите в МАТ-50/БВ-3 илюстрират прояви на толерантност – нетолерантност към неопределеност в осем различни тематични области: философски разбираня, междуличностни отношения, публичен образ, работа, решаване на проблеми, социално поведение, навици и естетически предпочитания. Всеки айтем се отнася до някаква ситуация на неопределеност и описва прояви на толерантност (4 айтема) или нетолерантност (48 айтема) от страна на индивида в тази ситуация (Стойчева, Щетински, Баждекова, 1998).

Българската форма на скалата МАТ-50 на Р. Нортън (МАТ-50/БВ-3) са попълвали изследваните лица в извадките *Студенти 2* и *Студенти 3*. За целите на настоящия анализ тези две студентски извадки бяха обединени. От 245 студенти на възраст от 17 до 34 години в обединената извадка 93 са мъже, а 145 жени. Те са на средна възраст 21,74 години ($SD = 2.08$; $Mo = Me = 22$) и 88% от тях са на възраст между 19 и 24 години.

В Таблица 1 са представени резултатите от анализа на взаимовръзките на личностовата ригидност и нейните компоненти с толерантността към неопределеност в изследваните от нас извадки. Значимите отрицателни корелации на личностовата ригидност и нейните компоненти с толерантността към неопределеност, измерена с два различни въпросника в четири различни извадки, показват, че хората с по-висока личностова ригидност проявяват по-голяма нетолерантност към неопределеност. Общият бал от скалата за личностова ригидност обяснява 36% от вариациите в индивидуалните резултати за толерантност към неопределеност. Тези резултати подкрепят теоретически очакваната връзка между двете личностови дименсии и са доказателство за конвергентната валидност на въпросника и неговите субскали.

Доколкото и ригидността (Стойчева, Щетински, Попова, 2013), и толерантността към неопределеност (Стойчева, 2003) корелират с възрастта (по-възрастните хора са по-ригидни и по-нетолерантни към неопределеност), бяха изчислени частните корелации между

компонентите на личностовата ригидност и толерантността към неопределеност при контролиране на възрастта (втората колона в Таблица 1). Резултатите показват, че характерът и силата на корелациите на личностовата ригидност с толерантността към неопределеност не се променят значимо, т.е. тяхната връзка не се дължи на свързаността на двете дименсии с възрастта.

Таблица 1. Коефициенти на корелация по Пиърсън на оценките по субскалите и общия бал за личностова ригидност с оценките за толерантност към неопределеност от въпросниците АТ-20/БВ-2 и МАТ-50/БВ-3

Извадки	Възрастни		Студенти 1	Студенти 2 + Студенти 3
	АТ-20/БВ-2		АТ-20/БВ-2	МАТ-50/БВ-3
Показатели	ТН	ТН, <i>контролирайки възраст</i>	ТН	ТН
Персеверативност	-0,33***	-0,31 ***	-0,20	-0,50***
Ригидност	-0,40 ***	-0,37 ***	-0,33 **	-0,48 ***
Догматичност	-0,52 ***	-0,49 ***	-0,53 ***	-0,48 ***
Общ бал	-0,61 ***	-0,56 ***	-0,52 ***	-0,65 ***

** < 0.01, *** < 0.001

Трябва да отбележим, че при студентите, изследвани с АТ-20/БВ-2, корелацията на персеверативността с толерантността към неопределеност не достига статистическа значимост, макар и да е в очакваната посока. Възможна причина за този резултат е сравнително малкият обем на извадката *Студенти 1*. Все пак той ни насочва към спецификата на персеверативността като компонент на личностовата ригидност и необходимостта от по-нататъшни анализи на структурата на тази характеристика на личността.

Резултатите, получени с българската форма на въпросника за толерантност към неопределеност МАТ-50 на Р. Нортън, подкрепят резултатите, получени с българската форма на въпросника за толерантност към неопределеност АТ-20 на А. Макдоналд. Заедно с това данните в Таблица 1 показват, че корелациите, получени с МАТ-50/БВ-3 в комбинираната извадка от *Студенти 2* и *Студенти 3* са по-високи, отколкото корелациите, получени с АТ-20/БВ-2 в извадката *Студенти 1*. Причината за тези по-високи корелации трябва да се търси в различието между двата въпросника. МАТ-50/БВ-3 има по-висока вътрешна консистентност и по-голяма стабилност на индивидуалните балове, които са получени на базата на повече и по-разнообразни поведенчески индикатори за толерантност – нетолерантност към неопределеност, което позволява по-голямо разгръщане на индивидуалните различия в ТН.

2. Изследвания със скалата за оценка на нагласите към толерантно – нетолерантно към неопределеност поведение

Скалата е оригинален психологически инструмент, разработен за нуждите на изследователската работа върху ТН в юношеска и младежка възраст (Стойчева, 2003; 2005). Тя включва 7 айтема за толерантно и 7 айтема за нетолерантно към неопределеността поведение, които са тематично свързани и имат балансирана социална желателност, а изследваните лица посочват доколко тези начини на мислене и действие в различни ситуации са важни лично за тях, като използват 4-степенна скала “важно е - по-скоро е важно - по-скоро не е важно - не е важно”. Така скалата продуцира две оценки за субективната значимост (важност) на *толерантното към неопределеност (Тн) поведение* и на *нетолерантното към неопределеност (неТн) поведение*, като по-високата числова оценка означава по-висока субективна значимост на съответното поведение.

Скалата е използвана за изследване на развитието на толерантността към неопределеност при юношите (ученици 9 – 12 клас) в контекста на значимите им взаимодействия с родители и учители, в ретроспективно изследване на родителските нагласи с български младежи на възраст от 18 до 25 години и в изследване с френски юноши на възраст от 12 до 19 години и техните родители (Стойчева, 2003; 2005). Обобщените резултати от проведените изследвания показва, че: 1) оценките за субективна значимост на Тн и на неТн поведение са слабо свързани помежду им (коефициенти на корелация около 0.30) и 2) индивидуалните различия в ТН са свързани само с приписваната значимост на неТн поведение (коефициенти на корелация около 0.50).

На основа на тези резултати и на представените в Таблица 1 можем да очакваме оценките за личностова ригидност да са позитивно свързани със субективната значимост, приписвана на неТн форми на поведение.

Корелациите на оценките за личностова ригидност и нейните компоненти с оценките за субективната значимост на Тн и неТн форми на поведение, получени в изследваната от нас извадка *Студенти 2*, са представени в Таблица 2. Доколкото и в тази извадка нагласите към Тн поведение показват слаба отрицателна корелация с нагласите към неТн поведение ($r = - 0,30$, $p = 0,001$), бяха изчислени и съответните коефициенти на частна корелация, посочени съответно във втора и четвърта колони на Таблица 2.

Таблица 2. Коефициенти на корелация по Пиърсън на оценките по субскалите и общия бал за личностова ригидност с оценките на нагласите към Тн и неТн поведение в извадката *Студенти 2*

Извадка	Студенти 2			
	Тн	Тн, <i>контролирайки неТн</i>	неТн	неТн, <i>контролирайки Тн</i>
Персеверативност	- 0,31 ***	- 0,25 **	0,40 ***	0,32***
Ригидност	- 0,12	0,03	0,51 ***	0,50 ***
Догматичност	- 0,05	0,08	0,50 ***	0,50 ***
Общ бал	- 0,22 *	- 0,08	0,59 ***	0,55 ***

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Получените умерени до силни корелации на показателите за личностова ригидност с оценките на нагласите към *неТн поведение* подкрепят нашите очаквания: студентите с високи оценки за личностова ригидност придават по-голяма стойност на избягването на неопределеността – на това да имаш категорични мнения, да предпочиташ познатите неща, да действаш без риск и на сигурно, да се придържаш стриктно към утвърдените правила и норми в поведението си и към общоприетите стойности в естетическите си предпочитания.

Получените резултати показват също така, че индивидуалните различия в показателите за личностова ригидност не са свързани със субективната значимост на *Tn* поведение. Изключение прави само персеверативността. Младежите, които приписват по-висока значимост на *Tn* поведение, ценят готовността за поемане на риск и възможността да опитват, макар и да сгрешат, да търсят ново, нестандартно решение и да се ангажират със ситуации, в които няма ясно определени правила и начини на действие. Високата персеверативност показва тенденция да отслабва тези предпочитания: индивидите с по-силно изразена персеверативност придават по-малко значение на толерантните към неопределеност поведения.

3. Изследвания със скалата за творческа мотивация за възрастни на Пол Торанс (ТМ–В-2)

Скалата за творческа мотивация (ТМ) на Пол Торанс се състои от 28 дихотомни айтеми, които описват различни прояви на творческата нагласа на индивида, която подпомага разгръщането на творческата продуктивност и подкрепя творческото развитие на личността (индикативни айтеми), или нагласи, пречатващи творческото поведение (контраиндикативни айтеми) (Стойчева, Щетински, Попова, 2008).

В българската форма на скалата за творческа мотивация на Пол Торанс (Стойчева, Щетински, Попова, 2006) е използвана четиристепенна Ликертова скала за отговаряне: "вярно е - по-скоро е вярно - по-скоро не е вярно - не е вярно". След елиминирането на ненадеждните айтеми (които нямат добра връзка с останалите айтеми от скалата), тя включва 18 айтеми и достига коефициент Алфа на Кронбах за оценка на вътрешната консистеност 0.80 – 0.84 в различните извадки. Постигната е и по-голяма хомогенност в съдържанието на айтемите, които отразяват отличителните характеристики на творческата мотивация. От 18те айтеми 16 са индикативни и описват прояви на вътрешно мотивирана нагласа за експериментиране с идеи, подходи и проблеми и изследване на новото и необичайното с ентузиазъм, енергия и отдаденост.

С българската форма на скалата за творческа мотивация за възрастни на Пол Торанс ТМ-В-2 са изследвани извадките *Възрастни*, *Студенти 1* и *Студенти 2*. Получените в тях резултати за връзката на ТМ с компонентите на личностовата ригидност са показани в Таблица 3.

Съпоставката на съдържанието на изследваните личностни конструкти – ригидност и творческа мотивация – ни насочва към очакването, че личностовата ригидност няма да е свързана с творческата мотивация на личността. Творческата мотивация е един предметно-

специфичен конструкт, разработен и изследван от края на 70те години на 20 век в една конкретна област на психологията, докато изследванията на ригидността имат почти столетна традиция и я разглеждат като базисна черта на личността, свързана с отличителни особености на темперамента и на характера. Тези две дименсии измерват много различни характеристики на личността и е логично да очакваме липса на връзка между тях.

Таблица 3. Коефициенти на корелация по Пиърсън на оценките по субскалите и общия бал за личностова ригидност с оценките за творческа мотивация в изследваните извадки

Извадки	Възрастни		Студенти 1	Студенти 2
	ТМ	ТМ, контролирайки възраст	ТМ	ТМ
Персеверативност	- 0,26 ***	- 0,20 **	- 0,10	- 0,17
Ригидност	- 0,18 **	- 0,10	- 0,15	- 0,18
Догматичност	- 0,21 ***	- 0,14	- 0,15	- 0,07
Общ бал	- 0,29 ***	- 0,20 **	- 0,18	- 0,16

** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Получените незначими коефициенти на корелация при студенти, много сходни в двете извадки и всичките под 0.20, потвърждават очакванията ни: компонентите на личностовата ригидност не са свързани с индивидуалните различия в творческата мотивация. Не така стоят нещата обаче при корелациите на личностовата ригидност и нейните компоненти с творческата мотивация в извадката от възрастни, където се наблюдават значими, макар и слаби отрицателни корелации: хората с по-висока личностова ригидност имат по-ниска творческа мотивация. Причината за тези по-високи корелации може да се търси в по-разнообразния демографски състав на извадката *Възрастни*. За разлика от студентските извадки, половината от изследваните лица в нея са над 25 години. Както показват изчислените коефициенти на частна корелация (колона втора в Таблица 3), контролирането на влиянието на възрастта отслабва корелационните връзки при ригидността и догматичността до несъществени и/или незначими.

Откроява се обаче показателят персеверативност, който продължава да корелира отрицателно с творческата мотивация: хората с по-висока персеверативност имат по-ниска творческа мотивация, т.е. по-слабо изразена творческа нагласа за вътрешно мотивирано експериментиране и изледване на новото и необичайното.

4. Изследвания с въпросника за потребност от постижения на Ив. Паспаланов и Д. Щетински (МП-4)

Изследваните лица в извадката *Студенти 2* са попълнили не само въпросници за личностова ригидност, толерантност към неопределеност и творческа мотивация, но и *българската скала за потребност от постижения*, разработена от Ив. Паспаланов и Д. Щетински (1988). Скалата се състои 42 йтеми, от които 16 фонове, на които изследваните лица отговарят с "да", "не" и "трудно ми е да преценя". По-високият бал означава по-висока потребност от постижения (ПП). Потребността от постижения подбужда и насочва ориентираното към постижения поведение, чиито психологически и поведенчески прояви обхващат признаци като настойчивост, упоритост, последователност; увличане в работата, отделяне на много време на задачите; стремеж към самореализация чрез постижения; ангажираност и емоционално отношение към задачата и постиженията; делова ориентация при избора на партньор и организацията на работата.

От предишни изследвания знаем, че потребността от постижения е свързана с ТМ на личността, но не е свързана с индивидуалните различия в ТН (Стойчева, Щетински, Попова, 2008). Тази тенденция се потвърждава и в настоящото изследване: в извадка *Студенти 2* потребността от постижения не е свързана с ТН ($r = -0,15$, n.s.), но има слаба положителна корелация с ТМ ($r = 0,25$, $p < 0,01$).

Резултатите за връзката на потребността от постижения с компонентите на личностовата ригидност са показани в Таблица 4.

Таблица 4. Коефициенти на корелация по Пиърсън на оценките по субскалите и общия бал за личностова ригидност с оценките за потребност от постижения в извадката *Студенти 2*

Показатели	Персеверативност	Ригидност	Догматичност	Общ бал
ПП	0,26 **	0,34***	0,35***	0,39***

** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Получените слаби, но значими корелации на компонентите на личностовата ригидност с потребността от постижение говорят за положителна връзка между оценките по двете скали: студентите с по-висока персеверативност, ригидност и догматичност имат и по-висока потребност от постижение. Тази връзка е по-слаба при персеверативността, отколкото при другите две субскали.

Като имаме предвид обхвата на понятието ПП, което включва настойчивост и упоритост, можем да предположим, че двата конструкта споделят общ набор от поведенчески прояви и това стои в основата на появата на корелация, макар и слаба, между оценките по двете дименсии. Не разполагаме с други данни за връзката на личностовата ригидност с потребността на постижения, за да можем да обосновем някакъв по-определен извод. Необходими са по-нататъшни анализи на характера на тази връзка, за да се разбере по-добре ролята на ригидността като характеристика на личността в психологическите механизми на ориентираното към постижения поведение.

Обобщение

Така събраните данни за връзката на личностовата ригидност и нейните компоненти с толерантността към неопределеност, нагласите към толерантно – нетолерантно към неопределеност поведение, творческата мотивация и потребността от постижения при студенти и възрастни определиха и насоката за анализ на конвергентната и дивергентна валидност на въпросника за личностова ригидност.

Получените умерени до силни корелации между компонентите на личностовата ригидност и толерантността към неопределеност, които варират от 0.30 до 0.65, говорят за сериозна близост между двата конструкта и потвърждават теоретичните ни очаквания. Това следва да се приеме като доказателство за конвергентната валидност на въпросника за оценка на личностовата ригидност на Иван Паспаланов. Още повече, че анализиранияте данни са от четири различни извадки на студенти и възрастни, при които са били използвани два различни въпросника за толерантност към неопределеност.

Конвергентната валидност на оценките за личностова ригидност се подкрепя и от връзките им с нагласите към толерантно-нетолерантно към неопределеност поведение. Хората с по-висока личностова ригидност не само че проявяват по-голяма нетолерантност към неопределеност, но също така са склонни да придават и по-голямо значение на нетолерантното към неопределеност поведение като приписват по-голяма ценност на формите на поведение, които избягват или отхвърлят неопределеността.

Дивергентната валидност е обхваната с повече променливи, които обаче не са толкова "чисти" критерии за оценка на валидността на въпросника за личностова ригидност. Теоретичната близост между променливи като ригидност и толерантност към неопределеност е много по-съществена, отколкото диференциацията между променливи от диспозиционната и мотивационната сфери на личността, каквито са творческата мотивация и потребността от постижения. Работата върху валидността на оценките за личностова ригидност трябва да продължи с подбор на променливи, които да позволяват по-категорични изводи относно дивергентната и конвергентната валидност на скалата, и които да са изследвани върху по-големи извадки, избрани специално за целта.

Трябва да отбележим и специфичните резултати, наблюдавани в извадката *Възрастни* и при показателя за *персеверативност*. Предположихме, че по-различните резултати при възрастни могат да се обяснят с по-широкия възрастов диапазон на тази извадка (в сравнение със студентските извадки). Нашето предположение получи подкрепа в представените по-горе анализи на влиянието на възрастта върху наблюдаваните корелационни коефициенти. Възможно е обаче не само диапазонът на възрастта да има значение. Извадката *Възрастни* например се различава от студентските извадки и по равнището на измерваните променливи – знаем, че възрастните имат по-висока личностова ригидност (Стойчева, Щетински, Попова, 2013) и по-ниска творческа мотивация от студентите (Стойчева, Щетински, Попова, 2008). Необходими са бъдещи анализи, които да проверят този и други възможни източници на различия в корелациите на личностовата ригидност с други личностови характеристики в различните популации.

Персеверативността се открие не само при анализа на индивидуалните различия, свързани с възрастта и образованието (Стойчева, Щетински, Попова, 2013), но и при анализа на дивергентната и конвергентната валидност на оценките за личностова ригидност. Тези първи резултати за валидността на оценките от въпросника за личностова ригидност ни насочват към очертаване на спецификата на персеверативността като компонент на личностовата ригидност. Персеверативността, но не и ригидността и догматичността, показва слаба отрицателна връзка с нагласите към толерантно към неопределеност поведение при студенти и с творческата мотивация при възрастни. Наблюдаваните корелации са слаби, но статистически значими и открояват персеверативността от другите две субскали. Поради трудното превключване към различни занимания или темп на работа и трудното привикване към нови условия или начин на действие, персеверативността като че ли възпрепятства гъвкавостта и ограничава поведенческите прояви на вариативност и иновация. По-нататъшните теоретични анализи и натрупването на нови емпирични данни ще

позволят по-задълбочена и обоснована диференциация на психологическите механизми зад ригидността като диспозиция на личността.

Заклучение

В три последователни публикации представихме разработения от Иван Паспаланов въпросник за личностова ригидност и неговите психометрични характеристики, оценени върху емпирични данни от четири извадки от студенти и възрастни, събрани в периода 1995 – 2005 г.

Въпросникът Л.Р.-1 е самооценъчна скала, която описва различни проявления на ригидността в поведението, разбиранията и преживяванията на личността. Той съдържа 70 айтеми, от които 1 фонев айтем за вработване, 56 индикативни айтеми и 13 контраиндикативни, взаимствани от три различни методики, които се обработват по посока на високата личностова ригидност (Стойчева, Щетински, Попова, 2011).

Айтем анализът елиминира 2 айтема със слаба диференцираща способност, а оценката на вътрешната консистентност на скалата чрез изчисляване на индекса Алфа Кронбах елиминира още 28 айтеми, оказали се ненадеждни (без добра връзка с останалите айтеми от скалата) поне в една от анализираниите извадки. В резултат на факторния анализ на останалите 39 айтеми отпадна още един айтем, който не показва нито съществени тегла, нито съществени връзки с трите обособени фактори. Тази съкратена скала от 38 айтеми беше използвана за генериране на индивидуални балове по факторните субскали персеверативност, ригидност, догматичност и на общ бал за личностова ригидност в последващите анализи (Стойчева, Щетински, Попова, 2011; 2013).

Тази нова форма на въпросника за личностова ригидност на Иван Паспаланов, обозначена като ИП/Л.Р.-2 е дадена в Приложението. Въпросникът ИП/Л.Р.-2 съдържа 1 фонев айтем за вработване (същият първи айтем от Л.Р. - 1) и 38 айтеми, въз основа на които се изчислява индивидуалният общ бал по скалата. Както и в оригиналната скала, изследваните лица посочват дали дадено твърдение се отнася или не се отнася за тях. Възможните отговори са: *Да*, *Не* и *Не мога да преценя (?)*. Отговорите се обработват по посока на високата личностова ригидност както следва:

При индикативни айтеми - *Да* носи 1 точка; *Не* и *Не мога да преценя* не носят точка. Това са 33 айтеми: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38.

При контраиндикативни айтеми - *Не* носи 1 точка; *Да* и *Не мога да преценя* не носят точка. Това са 5 айтеми: 8, 15, 22, 23, 39.

Въпросникът ИП/Л.Р.-2 позволява оценка и на компонентите на личностовата ригидност – персеверативност, ригидност и догматичност, на базата на обособените три факторни субскали от по десет айтеми всяка, които корелират умерено помежду си. Факторните тегла на айтемите, интеркорелациите между факторите и оценките за вътрешна консистеност на скалата и на факторните субскали ще намерите в първата публикация (Стойчева, Щетински, Попова, 2011).

Субскалата *Персеверативност* включва айтеми 8, 12, 13, 17, 22, 23, 27, 28, 37 и 38, които говорят за привикване, предпочитание към привичното и съпротива към промяната в привичното. Субскалата *Ригидност* включва айтеми 6, 9, 15, 16, 18, 19, 21, 25, 33 и 34. Съдържанието на айтемите говори за подреденост, предварително обмисляне, следване на програма, методичност и внимателност, т.е. за липса на пластичност. Субскалата *Догматичност* включва айтеми 3, 4, 5, 11, 14, 20, 24, 26, 30 и 36, които говорят за придържане към ясни и категорични убеждения и разбирания и за праволинейност и безкомпромисност при отстояването им.

Времева стабилност на индивидуалните балове по скалата и отделните субскали, тяхната връзка с образованието и възрастта на изследваните лица, както и взаимовръзките между отделните субскали бяха анализирани във втората публикация (Стойчева, Щетински, Попова, 2013). Наличните данни за конвергентната и дивергентна валидност на личностовата ригидност и нейните компоненти бяха представени в настоящата статия.

Анализът на надеждността и валидността на въпросника за личностова ригидност Л.Р.-1, разработен от Иван Паспаланов, доведе до генериране на нова, кратка форма на въпросника, обозначена с ИП/Л.Р.-2. Предлагаме тази нова форма да бъде използвана като измерител на индивидуалните различия в личностовата ригидност и нейните компоненти персеверативност, ригидност и догматичност в бъдещи научни и приложни изследвания и разработки. Представените в три последователни публикации досегашни резултати са добра основа, на която да стъпи по-нататъшната работа върху прецизирането на конструкта ригидност като личностова характеристика и усъвършенстването на психометричните характеристики на въпросника. Това е и нашият начин да почетем научното наследство на доц. д-р Иван Паспаланов и неговия принос за повишаване на методическата компетентност на психолозите в България - кауза, на която той отдаде много време и енергия, адаптирайки известни чужди методики и създавайки оригинални български инструменти за измерване и оценка на личността.

Литература

Паспаланов, И., Щетински, Д. (1988). Конструирание и валидизация на българска скала за потребност от постижения. // *Годишник на СУ*, том 78, с.29-54.

Стойчева, К. (2003). *Толерантността към неопределеност*. Плевен, Леге Артис.

Стойчева, К. (2005). Толерантността към неопределеност като ценност. // В: *Годишник на департамент "Когнитивна наука и психология"*. София, НБУ. с.31-38.

Стойчева, К., Щетински, Д., Баждекова, Р. (1998). *Методическо пособие за работа с българската адаптация на въпросника за толерантност към неопределеност на Р. Нортън МАТ-50/БВ-3*. София, Институт по психология на БАН.

Стойчева, К., Щетински, Д., Попова, К. (2006). *Указания за работа с българската адаптация на скалата за творческа мотивация при възрастни на Пол Торанс (ТМ-В-2)*. София, Институт по психология на БАН.

Стойчева, К., Щетински, Д., Попова, К. (2008). Скала за творческа мотивация на Пол Торанс: Надеждност и конструктор валидност на българската форма. // *Психологични изследвания*, кн. 1, с.215-320.

Стойчева, К., Щетински, Д., Попова, К. (2011). Изследване на личностовата ригидност с въпросника на Иван Паспаланов (Л.Р.-1). // В: *Сборник научни доклади на VI национален конгрес по психология, Българско списание по психология*, бр. 3-4, с.136-142.

Стойчева, К., Щетински, Д., Попова, К. (2013). Влияние на възраст и образование върху компонентите на личностовата ригидност, *Психологични изследвания*, кн.1 (под печат).

За авторите

Доц. д-р Катя Стойчева, Департамент «Когнитивна наука и психология», Нов български университет, email: katya.g.stoycheva@gmail.com

Доц. Димитър Щетински, Департамент Психология, Институт за изследване на населението и човека към БАН, email: stetinski@gmail.com

Калина Попова, Департамент Психология, Институт за изследване на населението и човека към БАН, email: kalina_porova@yahoo.com

Приложение

Въпросник за личностова ригидност на Иван Паспаланов ИП/Л.Р.-2

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ВЪПРОСНИК

Този въпросник съдържа 39 твърдения, с които хората описват свои предпочитания, преживявания и начини на действие. Ако прецените, че даденото твърдение се отнася до Вас, отбележете “ДА” със знака X в ЛИСТА ЗА ОТГОВОРИ. Ако прецените, че не се отнася до Вас, отбележете “НЕ” със знака X в листа за отговори. Ако Ви е много трудно да прецените, отбележете отговора “?” в средната колонка на листа за отговори.

Тук няма добри или лоши отговори. Работете бързо и не се замисляйте дълго върху всеки въпрос.

1. Предпочитам да работя в група хора отколкото сам(а).
2. Имам свой всекидневен ритъм на живот и действие и се дразня, когато той се нарушава.
3. Мисля, че за решаването на повечето проблеми има само един, най-добър начин.
4. Обикновено при спорове съм праволинеен(на) и безкомпромисен(на).
5. Имам съвсем ясни идеи и разбирания за това, кое е правилно (добро) и кое не е правилно.
6. Доставя ми удоволствие да подреждам вещите си.
7. Вярвам, че изпитаните и верни пътища за извършване на нещата са винаги нещо най-добро.
8. Лесно привиквам към нови условия на работа и занимания.
9. Предпочитам да поразмисля преди да започна да действам, дори когато става дума за не толкова важни неща.
10. Не обичам да променям плановете си по средата на започнатото.
11. Мисля, че е опасно да се правят отстъпки на опоненти, които имат други разбирания (морални, политически и т.н.).
12. Трудно ми е да променям рязко своя темп на работа – да го ускорявам или забавям.
13. За да върша добре някаква работа, имам нужда от обстановката, с която съм свикнал(а).
14. Много се ядосвам, когато някой упорито отказва да признае, че не е прав.
15. Лесно взимам решения – дългото и внимателно обмисляне на нещата не ми е привично.
16. За мен е лесно да се придържам към дадена програма, след като съм започнал(а) да действам.
17. При раздяла с привичната ми обстановка, с вещите, с които съм свикнал(а), изпитвам неприятни преживявания.
18. Би могло да се каже, че съм по-скоро пестелив(а), отколкото разточителен(а).
19. Аз съм методичен(на) във всяко нещо, което върша.

20. Дразня се, когато някой, обявен за голям специалист, не успява да намери точното и категорично решение на даден проблем.
21. Не пропускам да подредя мястото си, преди да започна работа.
22. Лесно се сработвам с всякакви хора, даже когато действат по начин, различен от моя.
23. Без особени усилия мога да извършвам няколко дейности едновременно.
24. Щом веднъж съм взел(а) някакво решение, аз здраво се придържам към него, независимо от това, къде може да ме изведе.
25. Ставам внимателен(на) и напрегнат(а), когато се налагат резки промени в това, което вече съм планирал(а).
26. Би било добре повечето хора да споделят сродни идеи и да се придържат към едни и същи ценности.
27. Не обичам да се приспособявам към нови и необикновени ситуации.
28. Обикновено бавно навлизам в работата си и ми трябва време, за да се настроя.
29. Свикнал(а) съм да събличам и обличам дрехите си винаги в една и съща последователност.
30. Смятам, че има само една действително вярна философия.
31. Бих предпочел(а) бавния, но сигурен напредък пред бързите успехи, свързани с рискове.
32. Обикновено установявам, че начинът, по който решавам проблемите, е най-добър, въпреки че не винаги изглежда резултатен в началото.
33. Старая се да следвам жизнена програма, която се основава на чувството за дълг.
34. Имам работна програма и организация на деня си, която се старая да следвам последователно.
35. Много трудно променям симпатиите и антипатиите си.
36. Мисля, че е мъдро повечето неща да се правят по установения, общоприет начин.
37. Трудно ми е да свиквам с нов всекидневен режим на работа, почивка и т.н.
38. Опитвам се да насочвам цялото свое поведение и да го подчиня на една значима идея.
39. Предпочитам честите промени пред удобството на установените навици.

ЛИСТ ЗА ОТГОВОРИ

1	да	?	не
2	да	?	не
3	да	?	не
4	да	?	не
5	да	?	не
6	да	?	не
7	да	?	не
8	да	?	не
9	да	?	не
10	да	?	не
11	да	?	не
12	да	?	не
13	да	?	не
14	да	?	не
15	да	?	не
16	да	?	не
17	да	?	не
18	да	?	не
19	да	?	не
20	да	?	не

21	да	?	не
22	да	?	не
23	да	?	не
24	да	?	не
25	да	?	не
26	да	?	не
27	да	?	не
28	да	?	не
29	да	?	не
30	да	?	не
31	да	?	не
32	да	?	не
33	да	?	не
34	да	?	не
35	да	?	не
36	да	?	не
37	да	?	не
38	да	?	не
39	да	?	не

Име: ..... Пол: ..... Възраст: .....

Училище / ВУЗ: ..... Клас/курс: ..... Дата: .....